

SIRTLAN PAYI'NDAN SÖZLÜĞÜMÜZE DÜŞENLER

Nevzat Gözaydın

- Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarına ait birçok konuyu ve olayları, olaylarla ilgili şahsiyetleri romanlarında işleyen Atilla İlhan; aynı çerçeve içinde Osmanlı Devleti'nin son yıllarını da kendine özgü düşünceleriyle, tasvirleriyle ve yorumlarıyla anlatır. Bu bakımdan yüz yıl kadar önceki durumu, I. Dünya Savaşı yıllarını, ardından İstiklal Savaşı'nın yurdumuzdaki ve özellikle de İstanbul'daki günlerini öğrenmek isteyenlerin mutlaka okumaları gereken romanları neredeyse bir dizi biçiminde okuyucuya sunulmuştur. Bir romanda görünen kahramanı, diğer bir romanda görebiliriz. Herhangi bir kopukluk olmaması için A. İlhan, o roman içinde dipnotlar vererek diğer romanları da gündeme getirir. Böylece okuyucu; olayları, olaylar içinde yer alan kahramanları, hatta mekânları bile kolaylıkla takip etme imkânına kavuşur. Öte yandan her roman başlı başına bağımsız olay ve kişilerle ayrı bir roman gibi de okunabilir.

Bu sözünü ettiğim dizi romanlar arasında baskı yıllarına göre şunları göstermek mümkündür: *Kurtlar Sofrası* (1963/1964), *Bıçağın Ucu* (1973), *Sırtlan Payı* (1974), *Yaraya Tuz Basmak* (1978), *Dersaadette Sabah Ezanları* (1981), *Hacı Hanım Vay* (1984), *Allah'ın Süngüleri: Reis Pasa* (2002).

Dergimizin daha önceki sayılarından birinde taradığım *Bıçağın Ucu*'nda geçen ve sözlüğümüzde bulunmayan veya bulunup da örnek cümlesi olmayan maddeleri sergilemişim. Bu yazımda da *Sırtlan Payı* romanındaki maddeleri göstermek istiyorum.

Bu tür yazılarımda hep yaptığım gibi yazarın kendi yazımına hiç dokunulmamış, aynen bırakılmıştır. Yazının sonunda taradığım

romanın bibliyografik künyesi verirken maddenin sonunda kitaptaki sayfa numarasını da belirttim.

Agop'un kör kızı gibi tıkn-: Sözlüğümüzde (Agop'un kazı gibi bakmak) iç maddesi var ancak örnek bulunamamış. Yazarımızın kullandığı biçimde ise (kaz) yerine (kız) gelmiş, dolayısıyla (bakmak) fiili (kız) için daha uygun düşüyor. Bunu (tıknamak) fiiliyle kullandığı için (kız), yerini halk arasında (kaz)a bırakmıştır diyebiliriz: “Müstehaktır kerata, Agob'un kör kızı gibi tıknır mısın?” (15) Yazar burada (p) sesini de yumuşatarak (b) yapmış, oysa *TS*'de değişiklik yapılmamıştır.

ağzı bir karış açık kal-: ‘Hayran olmak, çok şaşırarak, hayretten donakalmak’ anlamlarını verebiliriz. Sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Gırtlığının kimbilir neresinden çıkardığı tınlamalı seslerle, hicaz makamından öyle bir taksim geçiyordu ki, işitenlerin ağzı bir karış açık kalır.” (267)

ahmak ahmak sırt-: Sözlüğümüz, ne (ahmak ahmak) ikilemesini almış ne de fiilli biçimlerini... Anlam olarak ‘ahmak gibi gülümsemek, ahmakçasına güler gibi olmak’ diyebiliriz: “Fazla cahil izlenimi uyandırmasın diye sesini çıkarmadı ama, ahmak ahmak sırttığının farkına varıp öfkeyle ağzını topladı.” (392)

Allah insanı elden ayaktan düşürmesin: Bu iyi niyet belirten dileği, hayır duayı sözlüğümüzde bulamıyoruz: “İhtiyarlık ve rezillikse, hastalık üç misli? Hele ihtiyarlıkta yatağa düşmek, düşman başına! Allah insanı elden ayaktan düşürmesin!” (169) Anlamını da ‘çok düşkünleşmek, hiçbir şey yapamaz duruma gelmek, başkalarının yardımına muhtaç kalmak’ olarak verebiliriz.

baki kalan bu kubbede bir hoş seda imiş: *TS* bu ibareyi almamış. Anlamı ‘bu fani dünyada bırakılan sadece güzel anlardır ancak onlar daimîdir’ biçiminde yazılabilir: “Yaşadığımız kadar mı yaşayacağız, baki kalan bu kubbede bir hoş seda imiş.” (77)

başına gaileyi sar-: Bu deyim sözlüğümüzde yer almıyor: “Her şeyi merak ediyordu: Devletin başına bunca gaileyi sardıktan sonra, İttihatçıların hâlâ tek durmadıkları kulağına çalınmıştı.” (350) ‘Sorun yaratmak, dert sahibi etmek, başını belaya sokmak’ anlamlarını verebiliriz.

beşlik simit gibi kurul-: Örneksiz geçilen bu iç maddeye örneğimiz şudur: “Bir tanesinde Sabancı Hakkı, empire bir koltuğa beşlik simit gibi kurulmuş, iki yanında Tilki Nuri’yle Ferid Eminönü, ayakta birer kazık.” (495)

boğazına düşkün: ‘İştahı çok olan, bol bol yemek yiyen’ anlamına gelen bu ibareye *TS* yer vermemiş: “Boğazına düşkün her ihtiyar gibi, fazlaca yediği

geceler, ağırlık basıp uyandığı, evin içinde entarisini savurta savurta do-laştığı olurdu.” (15)

büyüğü devir-: Sözlüğümüzdeki (büyük) maddesi içinde buna dair bir açıklama bilinmiyor. Argo anlamıyla kullanılan (büyük), rakı şişesinin hacmiyle ilgilidir ve genellikle ‘70’lik’ diye bilinir. Bu deyimın anlamını da ‘bütün şişeyi tamamen içmek’ olarak verebiliriz: “Sen kim rakı içmek kim? Ha bak Betül dersin, anlarım, oturdu mu tek başına bir büyüğü devirir.” (279)

cihannüma: Sözlüğümüzdeki birinci anlama uygun bir cümle: “Münire Hanım, Saraylı Hala’nın yalısındaki cihannümadan Boğaz’ın enginine da-lar, belki yakınlaşan ölümünü düşünür, gizli gizli tasalanırdı.” (391)

cinleri tepesine toplan-: *TS* örneksiz geçmiş, yazarın cümlesini vereyim: “Bu gemilerin, payitahtın göbeğinde demirleyip taretlerini saraylara çevir-miş olduklarını görünce, cinleri tepesine toplanıyordu.” (121)

dağdasına kapıl-: Sözlüğümüz (dağdağa) madde başını almış ama fiille olan biçimine yer vermemiş: “Yoksul bir kenar mahalle kızı büyük şehrin acımasız dağdasına kapılıp ufalanmak istemiyorsa, önüne çıkan tek ve son çareye sarılır: spor!” (193/194) Anlamı için ‘karmakarışıklığın içine düşmek, binbir sıkıntıyla karşılaşmak’ demek mümkündür.

dalalete düş-: “Adam dalalete düşmeyegörsün, ika eylemeyeceği denaet yoktur.” (301) örneğini verip geçelim.

delirtici: Sözlüğümüzde bulunmayan bu sözün anlamını ‘delirmeye sebep olan, delirten’ olarak yazabiliriz: “Göğsünden gırtlığına delirtici bir yırtıl-ma olarak o acıyı duyuyor, o yüzden uyanıyordu.” (169)

denizde kum onda para: *TS*’de yer alan maddede örnek cümle bulunama-mış: “Bekirzade’yi duymuşsundur, meşhur armatör, denizde kum onda para!” (282)

dişiyile tırnağıyla: Sözlüğümüz bunun karşılığında sadece (sıkıntılara kat-lanarak) açıklamasını vermiş. Yazarımızın örnek cümlesine göre anlamını ‘her türlü varlığıyla’ vermemiz mümkündür: “İnsanı dişiyile tırnağıyla ha-yata bağlayan bireysel bir bencillik var ki, geleceğe ilişkin toplumsal düş-lerle onu ortadan kaldıracılabilmek zor, hem de çok zor...” (470)

ecel gelmiş cihane baş ağrısı bahane: *TS*’ de örneksiz geçilmiş: “ ... ah me-leğim ah, ecel gelmiş cihane, baş ağrısı bahane! Ne yazılmışsa, elbet o ola-cak.” (480/481)

gazaplı: “Miralay Ferid, çabuk ve gazaplı içtiğinden olacak, iç tartışmasını şarkı başlamadan çok önce, sunturlu bir cinayete dönüştürmüştü.” (180) örneğini ekleyelim.

göğüs kafesi: Bu madde başını sözlüğümüz almamış. ‘Göğüste kaburgaların çevrelediği bölüm’ anlamındadır: “Müthiş bir acı, göğüs kafesinden kopup boğazına sarılıyor; sol omzu üzerinden koluna, elinin dış kenarına yayılıyordu.” (15)

gönendirici: *TS*’de bu madde başı yer almıyor: “Belleğinde görkemli ve gönendirici bir büyük şenlik olarak duran o gecenin, bu pörsümüş ve sarkmış kıraathane eskisinde yaşanmış olduğu, inanılacak şey midir?” (87) Anlamını ‘gönendirme işini yapan’ biçiminde ekleyebiliriz.

gözü çöplükte ol-: “Piyanoya oturdu mu az buçuk Debussy, Fauret tıngırdatır, ya da Colette’in son kitabındaki filan tipe benzemeye özenir, yaşı çoktan kırkı geçmiş, gözü hâlâ çöplükte, iç karıştırıcı bir kadın!” (309) Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim anlamını ‘yaşı, durumu ve özellikleri bakımından uygun olmamasına rağmen eski isteklerini yerine getirme çabası içinde olmak’ olarak verebilmemiz mümkündür.

hafiyyen: ‘Gizlice, gizli olarak’ anlamına gelen bu kelimeyi *TS* almamış: “Malum Ceberrut Hanım bizi ihtilattan fena halde menediyor, vaziyetlere ancak hafiyyen muttali olabiliyoruz.” (491)

ıstıahlı: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlamı ‘ıstılah içeren’ diyebiliriz: “Bir de ıstıahlı Babîlî Osmanlıcası konuşmaya başladı ki, bu kadarını umur erkân görmüş nice kalem efendisi beceremezdi.” (395)

icbar et-: *TS* için örnek bulunamamış: “Sen anlamazsın Ferid, süvari kısmının kafası çalışmaz, idraki kısadır: uhdemize aldığımız milli vazife, bizi bu gibi yerlerde görünmeye adeta icbar ediyor.” (70)

içi kıyıl-: Sözlüğümüzde bir iç madde de (kazınmak veya ...) var ama örnek bulunamamış: “İki gündür uyku durak nedir unutmuş, koşunmuş. İçi kıyılıyor; anlaşılmaz bir yerinde, önemli bir damar çatlamış, gizli gizli kanyor.” (48)

iki gözü iki çeşme: “Eğer ölecekse, çocukluğunda elinden tutup cambaz seyrine götürdüğü, cepheye giderken ardında iki gözü iki çeşme bıraktığı kız kardeşini bir kere daha görmeden ölmek istemiyor, üstelik buna hiç şaşmıyordu.” (269) örneğini verip geçelim.

kalem efendisi: Sözlüğümüzde örnek cümle bulunamamış. Bu eksikliği tamamlamak için yukarıdaki (ıstıahlı) maddesindeki örnek alınabilir.

kapının öbür tarafına geç-: *TS* bu deyim almamış. Mecaz anlamıyla 'ölmek, öbür dünyaya geçmek' diyebiliriz: "Yüzükoyun kapandığı yerden fırlayıp Mülâzım İhsan'ı kurtarmaya atılsaydı, çoktan kapının öbür tarafına geçmiş, şimdi pinponluğu ile alay etmesi muhtemel o delikanlı ölümler arasındaki yerini almış olacaktı." (419) Burada geçen (pinponluk) madde başı olarak alınmalı ancak sözlüğümüzdeki (pinpon I) ile ilişkilendirilmelidir. Örnek cümlesi de budur.

kenar mahalle kızı: *TS* içinde sadece (kenar mahalle) var, bu ibare yok. Anlam olarak 'bakımsız, yoksul, üstü başı perişan' hatta mecaz olarak 'terbiyesiz' anlamlarını verebiliriz: "... ha o mu, Semra, Murat, ... kenar mahalle kızı, kenar mahalle kızının da talihsizi, sıra dansözlüğünden bir türlü kurtulamıyor." (431)

Kerem'in arpa tarlası gibi yan-: Bu çok bilinen deyim, sözlüğümüzde bulunmuyor. Örnek cümlemiz şudur: "Aşk haliyle bir beladır, bir belayı azim, hele gönül bir zalime meyil verdiyse, yandı Kerem'in arpa tarlası gibi: sadakati ahmaklık tefsir olunur, sevmekteki ısrarıysa istihzaya mevzu teşkil eder?" (179). Anlamını 'her türlü varlığını yitirmek, çok sıkıntılı ve müşkül duruma düşmek' olarak yazabiliriz.

kırk kapının ipini çek-: *TS*'de bu deyim de bulamıyoruz. Anlamı 'her türlü yola, makama, çareye başvurmak' olabilir: "... sen şahit olmadın mı? Gözle rinle görmedin mi? Mevkuf müdürlerimizi kurtarabilmek için kırk kapını ipini çekmiyor muyum?" (484)

konsoltasyon yap-: Sözlüğümüz bunu (konsültasyon) olarak veriyor ama yazar iki ayrı yerde bu şekliyle kullanmış. Ayrıca örnek cümle de bulunmamış: "İstanbul'da hâzik hekimden geçilmiyor, üçünü beşini alır gelirim, bir konsoltasyon yaparlar, marazın adı konur, tedavisi neyse ona tevessül ederiz." (272) ile "Koskoca profesörler var, hele ağabeyimin rızasını alayım, içlerinden birisini, iktiza ederse hatta birkaçını alır gelir, dört başı mamur bir konsoltasyon yaptırırız." (265)

körün istediği bir göz, Allah vermiş iki göz: Sözlüğümüzde örneksiz geçilen bu atasözü için yazarın örneği şudur: "Şimdi bak, körün istediği bir göz, Allah vermiş iki göz: dakikasında başucuna şıtap ediyoruz, sesimize vaziyete münasip düşen bir ahenk vermeye çalışarak ... arzularınız, diyoruz." (315)

kuruntuya kapıl-: "Uyanıkken Dile, kuruntuya kapılıp aynı yerde, olma-yan sancıların depreştiğini varsaymıyor muydu bazen?" (169) örnek cümlesini ekleyip geçelim.

olasızlaş-: Sözlüğümüzde bulunmuyor. ‘Olasız durumuna girmek’ diyebiliriz: “Beyaz hekim gömleğini giydi mi, Doktor Sevim’in gözlerinin mavisini görebilmek, büsbütün olasılaşır.” (437)

ne sihirdir ne keramet: *TS* bu ibareyi almamış: “Söyledikleri de neler: ya görümcesinin patırtıcı erkek öfkesini, ne sihirdir ne keramet alıverecekmiş gibi o acı yakarış sözüne sarılıp tekrarlıyor, ya başını inanılmaz bir çaresizlikle iki yanına sallayarak, onu bahçeye çekmeye çabılıyor.” (262) Bu ibarenin devamı da olmalıdır, şöyle ki (ne Sihirdir ne keramet, el çabukluğu marifet) biçiminde bilinenin anlamı ‘çarçabuk gözden kaçırmak, kimseye fark ettirmeden hızla sonuç almak’ olabilir.

mahalle çocuğu: Sözlüğümüz bu maddeyi almamış. Anlam olarak ‘yaramaz, haşarı, terbiyesi kıt, savruk, aldırılmaz’ açıklamalarını vermemiz mümkündür: “Ruhsar Hanım kocasının, hasta yatağında bile yitirmediği mahalle çocuğu afacanlığına solgun solgun gülümsedi.” (183)

makulat: Arapça asıllı (makul) sözünün çoğulu olan bu kelimenin anlamı ‘akla uygun olanlar, akıllıca yapılanlar’ olabilir: “İkimiz de yaşını başını almış insanlarız, mademki halli icabeden bir meselemiz var, makulat dahilinde görüşüp halledelim. Yakışanı budur!” (207)

manda: “İngilizleri de, Fransızları da pirelendiren, Kongre’den Amerikan mandası lehine bir kararın zuhur etmesidir sanırım.” (305) örneğini ekleyip geçelim.

maymun iştahlı: *TS*’de örnek bulunamamış: “Gülünç! Bir dediği ötekini tutmayan, bir baltaya sap olamamış maymun iştahlının biri, aralarında dünya kadar yaş farkı...” (439)

müemmen: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Kendisiyle teşerrüf imkânı maalesef hâsıl olmadı. İşgal Karargâhı’nda kendisine müemmen bir mevki temininde muvaffak olmuştur.” (397)

müstağni kıl-: *TS*’de madde başı olarak var ama fiille olan biçimi bulunmuyor. Ayrıca örnek cümlesi de eksik kalmış: “Güzelliğiniz mütehakkim, tahakkümünüz güzel sultanım, asaletinizden gelen gururunuz, gururunuzun kattığı bir heybet var ki, sizi her şeyden müstağni kılıyor.” (448) Anlamına ‘ayrıcalıklı duruma getirmek’ diyebiliriz.

pofurda-: Sözlüğümüzde masa başı bir örnek var, onun yerine yazarımızın ki daha uygun olacaktır: “Böyle her türlü işgal askerinin bulunduğu cenabet bir yerde rezalet çıkarmaması gerektiğini fark ettiğinden, bıyıklarını yolup yolup pofurduyordu.” (379) Sözlüğümüzdeki (cenabet) maddesinin ikinci anlamına da uygun bir örnek cümle...

savurta savurta: *TS* için örnek bulunamamış. Yukarıdaki (boğazına düşün) maddesindeki örnek cümle alınabilir.

sırrı faş et-: Bu deyimî sözlüğümüz almamış. Anlam olarak ‘sırrı açıklamak, gizli olanı açıkça bildirmek’ diyebiliriz: “Dik ki birader, vade ermemiş daha, isabet ki hastalık telâşî arasında sırrı faş etmemişiz, yoksa Maviş Hanım’ın gözünde iki paralık itibarımız kalmazdı.” (421/422)

sokağa uğra-: “Devrim sabahı, yasağa kulak asmayıp benzeri heyecan ve kaygılarla sokağa uğrayarak, bütün Emirgân’a bayrak astırdı.” (18) Sözlüğümüzün almadığı bu deyimî anlamı ‘dışarı, sokağa / caddeye çıkmak’tır.

solgun solgun gülümse-: *TS*’de bu ikileme yok, fiille olan biçimi de bulunmuyor. Anlamını ‘solgunca, solgunlaşmış bir durumda’ olarak verip fiilini de buna ekleyebilirim. Örnek cümlesi için *bk. mahalle çocuğu* maddesi.

sözüne söz kon: Sözlüğümüzde bu ibare yok: “Dirence katlanamazdı hiç, sözüne söz konması nasıl parlamasına yol açarsa, herhangi bir hastada aldığı tedbirlere rağmen beklediği sonucun doğmaması, onu zıvanadan çıkarırdı.” (56)

süt dökmüş kediye dön-: Sözlüğümüz içinde (süt dökmüş kedi gibi) var ve örnek cümle bulunamamış. Anlam olarak pek farklı değil, örnek cümle de bunu ortaya koyuyor: “İş söze döküldü mü, nedense tutuklaşıyor, o kapı gibi heybetli zabıt, süt dökmüş kediye dönüyordu.” (89)

şirazesinden çık-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Muhabetim de vardır kendisine, lâkin iki kadeh içti mi, şirazesinden mi çıkıyor, ayarı mı bozuluyor ne, damarıma basıyor kerata!” (24)

taksim geç-: Sözlüğümüzdeki (taksim) maddesinde iç madde olarak alınır ve ‘taksim yapmak’ anlamı verilir. Örnek için *bk. ağzı bir karış açık kalmak*.

takvim kıızı: Anlamı ‘takvim yapraklarına poz veren alımlı, hoş, güzel model’ olarak yazılabilir: “Kapıdaki sekreter kız; aralık ağzı, ıslak dudakları, takma kirpikleriyle takvim kızlarından farksız, o sırada girdi, salına salına.” (431) Sözlüğümüzde yer almıyor.

taşı yese öğüt-: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “Gerçi midesine diyecek yoktu, taşı yese öğütürdü ama, yetmişine basalı, on yıldır çektiği hazımsızlık nöbetleri daha sık bastırıyor.” (15)

tun tun kaç-: *TS* bu deyimî yer vermemiş. Daha çok halkın kullandığı anlamlar arasında ‘köşe bucak, uzak yer, gizli / saklanılacak yer’ bulunmaktadır. Örnek cümlemizdeki anlam da ‘köşe bucak’tır: “Zayıf, ürkek bir

çocuktu İhsan, kavgadan gürültüden tun tun kaçıyor, babasının anlattığı Plevne Savaşı öyküleriyle hiç ilgilenmiyordu.” (151)

uçan kuştan kıskan-: Anlam olarak ‘birini herkesten kıskanmak, aşırı derecede kıskanç olmak’ yazabiliriz: “Yaşlı Kont, genç ve hoppa karısını uçan kuştan kıskanır, E. İgnatiyeva ise, onu çileden çıkarmak için elinden geleni ardına koymazdı.” (116) Bu deyimini de sözlüğümüzde bulamıyoruz.

ufunetli: *TS*'de örneksiz geçilmiş: “Cephede, en çok da Maydos’daki karar-gâhta, ağırlaşmış ceset kokularının ufunetli bir bulut gibi güneşi örttüğü günler, bazen düş kurardı.” (395)

üşütücü: Sözlüğümüzde bulunmuyor. ‘Üşüten’ anlamındadır: “Gözlerinin açık mavisini hiç fark edilmiyor, kızıl buğulu gözakları bakışlarına sırt üşütücü bir soğukluk vermiş.” (471)

yıldırıcı: ‘Yılabiafran’ anlamındadır ve sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “O yıldırıcı sancı, bir bıçak keskinliğiyle göğsünü dürterek, Miralay Ferid’i, terli yaz uykusundan uyandırdı.” (169)

yol var iz’an var: Bu ibareyi de *TS*'de bulamıyoruz: “Yakışık alır mı hiç, yol var iz’an var: hadi evime gelmeye tenezzül etmezsiniz, eliniz telefona olsun varmadı mı?” (262) Anlamını ‘her şeyin bir çözüm yolu vardır, aklın yolu birdir’ biçiminde verebiliriz.

zemin ve zamana uygun: Sözlüğümüz için bir örnek cümle bulunamamış: “Söz burada tambura, tamburdan zemin ve zamana uygun bir şarkıya bağlanıyor.” (180)

Taranan kaynak:

Attila İlhan, *Sırtlan Payı*, 5. baskı, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2005, 502 s.